

Heidegger's Conception of the Essence of Poetic Language: A Study of Contemporaneity in the Thought of Hölderlin and Khayyam

Gholamreza Pirouz^{1*}

Neda Rahbar²

Abstract

Contemporaneity is an approach toward recognising the essence of poetic language. It transcends temporal boundaries that are defined through chronological classifications. In examining the poetic world of Khayyam and Friedrich Hölderlin, the concept of contemporaneity functions as an ontological necessity, which becomes manifest in accordance with two components: the subject-position and the passage beyond the subject. Informed by Martin Heidegger's theory and reflecting on Hölderlin's poetry, the present study attempts to establish an implicit dialogue between Khayyam and Hölderlin. The findings of the research indicate that Heidegger seeks the realisation of Being within poetic language, while Hölderlin's poetry, in a radical way, determines the spaces of Being in order to critique subject-centred metaphysics. Accordingly, Khayyam's poetic language remains open and interpretable. Within his poeticity, the possibility of rediscovery is continually renewed. Additionally, concepts such as temporality, meaning-production, and the enigmatic nature of language manifest another dimension of the subject-position in Khayyam's poetry. The disappearance of the subject, along with inviting the poet toward silence, does not present the human as a dominant subject standing outside the world, but rather as a being situated at the margins and as a part of the world.

Keywords: Contemporaneity, Friedrich Hölderlin, Heidegger, Omar Khayyam, Overcoming of Subjectivity, Transcendence of Historical Situatedness

Extended Abstract

1. Introduction

Contemporaneity is one of the most contested issues in philosophy, comparative literature, and literary criticism. While many contemporary

*1. Professor of Persian Language and Literature, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

(Corresponding Author: g.pirouz@umz.ac.ir)

2. Ph. D. in Western Philosophy, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (n.rahbar.b@gmail.com)

thinkers view contemporaneity as both belonging to one's historical epoch and maintaining a critical distance from it, the present study adopts a deeper ontological approach to this notion. It seeks to define contemporaneity not merely as a temporal or historical attribute but as an intrinsic characteristic embedded within the linguistic and ontological structure of poetry itself. The central question of this study is why the quatrains of Omar Khayyam and the poetry of Friedrich Hölderlin, despite the considerable temporal, geographical, and cultural distance, continue to engage contemporary readers in a living and reciprocal dialogue. Addressing this question constitutes the core concern of the present research, which draws upon Martin Heidegger's hermeneutical reflections on the essence of poetic language and develops its argument around two fundamental dimensions of contemporaneity: transcendence of historical situatedness and the overcoming of subjectivity. The significance of this inquiry lies in its potential to illuminate the mechanisms through which poetry remains contemporary, thereby opening the possibility of an intersubjective and intercultural dialogue between Eastern and Western intellectual traditions and offering new perspectives for understanding the human condition in the contemporary world.

2. Methodology

This study employs an analytical method grounded in philosophical hermeneutics. Following a comprehensive review of relevant sources, the collected materials are examined hermeneutically in order to disclose their concealed layers of meaning. Rather than limiting itself to descriptive or purely textual analysis, the study reconstructs the constitutive dimensions of contemporaneity and their significance in the poetry of Hölderlin and Khayyam through a philosophical-hermeneutical approach. The aim is to provide a more comprehensive understanding of the intellectual and poetic worlds of both poets.

3. Theoretical Framework

The theoretical foundation of this study is rooted in Heidegger's later ontology. Within this horizon, the human being is no longer conceived as a sovereign subject who masters the world through conscious will, but rather as the shepherd of Being who responds to the call of Being within the medium of language. The most authentic manifestation of this response is poetic language, for poetry alone can let beings appear as what they truly are. Heidegger turns to Hölderlin because his poetic language opens a phenomenological-ontological space in which the traditional subject-object dichotomy collapses, and human beings are invited to dwell poetically upon the earth. Khayyam, within the Persian literary tradition, develops a similar yet

independent framework. His poetic language is characterised by openness and fluidity, inviting readers not to receive a predetermined meaning but to participate in the production of meaning itself. Accordingly, contemporaneity is understood here not as a chronological category but as an ontological characteristic inherent in the essence of poetic language. It is articulated through two principal dimensions: transcendence of historical situatedness and the overcoming of subjectivity, placing both poets within a shared ontological paradigm.

4. Discussion and Analysis

One of the most significant dimensions of Khayyam's contemporaneity is his transcendence of historical situatedness. His poetry engages readers in such a way that its language surpasses the social and cultural structures of its original context. His quatrains travel through history, revealing new layers of meaning within different traditions and cultures. This transcendence manifests itself in several forms: First is the fluidity and elusiveness of meaning. Meaning continually escapes both author and reader; once detached from its historical origin, it simultaneously resists definitive appropriation by each new interpreter. Second is the disruption of habitual meaning. Unlike texts whose meanings gradually become aesthetic conventions, Khayyam's quatrains generate fresh meanings in every new encounter with their readers. This feature partly explains their remarkable global reception and translation into numerous languages. Third is linguistic playfulness. Khayyam's poetic language is playful and enigmatic, not because of stylistic obscurity but because each encounter generates a new configuration of meaning. Historical evidence supports this transcendence of situatedness: the emergence of Khayyamian discourses after his death, the attribution of anonymous quatrains to him, and the continual reinterpretation of his poetry demonstrate that his work has been liberated from its original historical context and repeatedly generates new meanings. In Hölderlin, this transcendence assumes a different form. The poet distances himself from the historical conditions of his own age, experiencing them as alien to his essential vocation. Heidegger characterises this estrangement as homelessness, the poet's search for a new dwelling place where historical openness may once again become possible. The second constitutive dimension of contemporaneity is the overcoming of subjectivity. From Heidegger's perspective, Hölderlin's poetry offers one of the most radical critiques of modern subjectivism. In *Bread and Wine*, the modern human being appears as estranged from authentic identity, abandoned in a godless world, and arriving too late on the historical scene. Hölderlin's response is a return to ancient Greece—not as a nostalgic restoration of myth but as a recovery of the primordial bond between humanity, nature, and Being that modernity has

obscured. A similar movement can be discerned in Khayyam's poetry. Human beings are not sovereign subjects standing at the centre of the cosmos but participants in the cyclical processes of nature. Living in the present moment, acknowledging the world's perpetual becoming, and relinquishing the illusion of mastery over time all exemplify the overcoming of subjectivity. The shared insight of both poets is that human beings should not occupy the position of a dominating subject but should instead be called to dwell poetically upon the earth, where they become not conquerors of the world but shepherds of Being.

5. Conclusion

This study demonstrates that contemporaneity in the thought of Hölderlin and Khayyam is neither accidental nor merely literary but possesses a fundamentally ontological foundation that can be understood through the two principal dimensions of transcendence of historical situatedness and the overcoming of subjectivity. Both poets participate in the openness of poetic language. Khayyam's fluid and open-ended poetic discourse and Hölderlin's call for Dasein to dwell poetically upon the earth both move beyond the dominance of subjectivism and disclose new pathways toward the truth of Being. Heidegger pursued this path in the later phase of his philosophy through his interpretation of Hölderlin's poetry. The present study argues that a comparable path may be discerned in a hermeneutical reading of Khayyam's quatrains. The principal contribution of this research is to show that contemporaneity in the thought of both poets provides a valuable opportunity for intersubjective and intercultural dialogue between Eastern and Western intellectual traditions. Such a dialogue does not arise from superficial analogies but from a shared ontological ground upon which both poets, despite their differences of language, history, and tradition, pose similar questions concerning the meaning of Being, the place of humanity in the world, and the destiny of poetic language—questions that continue to define the existential horizon of contemporaneity.

Bibliography

- Farzaneh, M. 1353 [1974]. *Khayyām-Shenākht*. Tehran: Khouzshah. [In Persian].
- Forooghi, M. A. 1371 [1992]. *Robāyiāt-e Khayyām*. Tehran: Asatir. [In Persian].
- Gosetti-Ferencei, J. A. 2004. *Heidegger, Hölderlin, and the Subject of Poetic Language*. Fordham University Press.
- Heidegger, M. 1971 a. *Poetry, Language, Thought*. Hofstadter, A (trans.). New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. 1971 b. *On the way to language*. Stambaugh, J (trans.). New York: Harper & Row.

- Heidegger, M. 1993. "Letter on Humanism," *Basic Writings* (2nd ed.). New York: Harper Collins.
- Heidegger, M. 2000. *Elucidations of Hölderlin's Poetry*. Hoeller, K (trans.). New York: NP.
- Heidegger, M. 1381 [2002]. *Shear, Zabān, va Andisheh-e Rahāei*. Manoochehri, A (trans.). Tehran: Mola. [In Persian].
- Heidegger, M. 2004. *Poems of Friedrich Hölderlin*. Mitchell, J (trans.). San Francisco: NP.

How to cite:

Pirouz, Gh., Rahbar, N. 2026. "Heidegger's Conception of the Essence of Poetic Language: A Study of Contemporaneity in the Thought of Hölderlin and Khayyam", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 22(1): 209-233. DOI:10.22124/naqd.2026.33230.2804

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

معاصربودگی در اندیشه خیام و هولدرلین با تأکید بر تلقی هایدگر از ذات زبان شعر

ندا راه‌بار^۲غلامرضا پیروز^{۱*}

چکیده

معاصربودگی در این نوشتار، رویکردی است هستی‌شناسانه به ذات زبان شعر که شاعر را در یک مرز مشترک فکری با مخاطب معاصر قرار می‌دهد. مرزهایی ناگسستگی که در صورت‌بندی‌های تقویمی و تاریخی خود را عیان می‌سازد. در بررسی جهان شعری هولدرلین و خیام مفهوم معاصربودگی در هیأت ضرورت هستی‌شناسانه جلوه‌گر می‌شود که براساس دو مؤلفه موقعیت‌گریزی و گذر از سوژگی بر این خوانش تمرکز خواهد شد. از آنجایی که یکی از مهمترین دغدغه‌های خیام، وجودی است و تبیین این دغدغه‌ها برای انسان در همه اعصار حائز اهمیت است، لذا با استمداد از دیدگاه هایدگر و تأملات وی بر اشعار هولدرلین سعی شده دیالوگی بین‌الذهانی میان اندیشه این دو متفکر برقرار گردد. دستاورد پژوهش ناظر بر این مسئله است که هایدگر سودای تحقق هستی را در زبان شعر جستجو می‌کند و اشعار هولدرلین به‌نحو رادیکال عیان‌کننده امکان‌های هستی در جهت نقد بر سوژکتیویته است. صرف‌نظر از این مسئله، خیام هم شاعری است که زبان شعری‌اش گشوده و با پایانی باز توأمان است. در گشودگی زبان شعر است که امکان فربه شدن اندیشه‌هایش در بسیاری از گفتمان‌های خیامی بعد از حیات وی بازآفرینی می‌شود. از جنبه دیگر، موقعیت‌گریزی در ساختار زبانی شعر خیام در مفاهیمی چون لغزندگی و سیالیت معنا، بازیگوشی و رازآمیزی زبان تعیین یافته و فقدان سوژه با دعوت شاعر به سکونت در زمین تداعی می‌شود. انسانی نه به‌مثابه سوژه مسلط که در حاشیه جهان و جزئی از آن است.

واژگان کلیدی: خیام، هایدگر، هولدرلین، معاصربودگی، موقعیت‌گریزی، فقدان سوژه

* g.pirouz@umz.ac.ir

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول)

n.rahbar.b@gmail.com

۲. دانش‌آموخته دکتری رشته فلسفه، پژوهشگر پسادکتری فلسفه، دانشگاه مازندران.

بابلسر، ایران

۱- مقدمه

رویکرد هستی‌شناسانه به ذات زبان شعر ما را به سمت بازآفرینی مفهومی تازه سوق می‌دهد که آن را معاصربودگی می‌توان معرفی کرد. معاصربودگی مواجهه عمیق و فعالانه فرد با رخدادهای سیاسی، تاریخی و اجتماعی عصر خویش و عدم توقف در لایه‌های پیچیده آن است. برای نمونه آگامبن در مقاله معروف خود با عنوان «معاصر چیست؟»^(۱) اشاره می‌کند «معاصر کسی است که به زمان خود تعلق دارد اما همزمان از آن فاصله می‌گیرد تا آن را بفهمد» (Agamben, 2009. 40-41). به نظر وی، معاصر بودن هم مستلزم درک زمانه و تعلق داشتن به آن است و هم ضرورتاً فرد از آن فاصله می‌گیرد تا نظاره‌گر آن باشد. به نظر می‌رسد معاصربودگی در نگاه آگامبن، خروج و فاصله گرفتن از زمانه خود است و این فاصله و عدم زمانمندی فرد را وارد کنشی انتقادی با معاصر می‌کند. اما بر مبنای نگرش هستی‌شناسانه هایدگر، در معاصربودگی، شاعر ضمن آگاهی از چالش‌ها، تحولات و مسائل مختلف با تدبیری عمیق و موشکافانه و با زبان شعر به نقد تحولات کنونی و گفتگو با مخاطب معاصر می‌پردازد. شاعر آگاهانه و نقادانه با مسائل و وقایع مواجه می‌شود و این مواجهه صرفاً مواجهه تقویمی و تاریخی نیست. گفتگویی است که با ساختار فکری جامعه بعد از خود در تناظر است و کلمات شاعر پاسخی گویا به نیاز زیسته مخاطب معاصر است. اگر معاصربودگی را روایتی کلان درنظر بگیریم، می‌توان آن را در دو مؤلفه موقعیت‌گزینی و گذر از سوژگی صورتبندی کرد و چنانچه از این منظر به مفهوم معاصربودگی و مؤلفه‌های آن توجه کنیم، در خوانشی هستی‌شناسانه و بدیع قابل‌رویت است که هایدگر هولدرلین را شاعرشاعران معرفی می‌کند و این موضوع در تفسیر وی از اشعار هولدرلین مبرهن است. گرچه هایدگر مستقیماً به تحلیل معاصربودگی اندیشه‌های هولدرلین نپرداخته است، اما رجوع و بازاندیشی دوباره در اشعار هولدرلین امکان مواجه با این مسئله را برای ما فراهم آورده است. از جنبه دیگر، خیام هم در سنت ادبیات ایرانی شاعر معاصر است. شاعری که نقادانه به رخدادهای عصر خویش نگریسته و با زبانی گشوده مخاطب معاصر را مورد خطاب قرار می‌دهد. در پژوهش پیش‌رو چند مسئله بسیار مهم است که باید بر اهمیت آنها تأکید کرد:

۱. چرا رباعیات خیام در جهان مخاطب عام دارد؟ اشعار خیام از زمان ترجمه و انتشار آن توسط فیتز جرالد^(۲) (۱۸۵۹) و باتوجه به سبک ترجمه و تفسیر خاص وی که خیامی‌مدن را به سنت ادبیات غرب معرفی نمود، تاکنون محل بحث و مناقشه است^(۳). شاعری با زبانی

چندگانه و سبک نوشتاری فاقد تصنع و تکلف که مدام در حال بازآفرینی مفاهیم خود است. گویا زبان شعر خیام از درون خود را به تناسب سنت و جامعیت فکری هر طبقه یا نسل بسط می‌دهد و شروع به بازتولید مفاهیم می‌کند. اشعاری که در هر سطحی گویا با زبان مردم آن عصر سخن می‌گوید و اجازه گشودگی به مخاطب می‌دهد در حالی که خود به روی مخاطب گشوده است. در ساختار زبانی رباعیات خیام، سیالیت و لغزندگی معنا به نحوی است که مخاطبان بسیاری را به بازخوانی دوباره اثر دعوت می‌کند چرا که مدام معنا در حال تولید شدن است. فصاحت و بلاغت کلمات شاعر مانند آب روان است. به ایجاز و کم‌سخنی اکتفا کرده و از تصنع فرسنگ‌ها فاصله دارد و با تخیلات شاعرانه ارتباط اندکی برقرار می‌کند (فروغی و غنی، ۱۳۷۱: ۲۱).

۲. چرا رباعیات خیام بعد از حیات وی تا قرن‌ها بعد، ساختار فکری شاعران را به خود مشغول داشته است به نحوی که شاعران گمنامی در ادوار مختلف رباعیاتی منسوب به او سروده‌اند؟ یکی از دلایلی که خیام شاعر معاصر می‌شود، این است که فصاحت و بی‌پروایی و پرمغزگویی در زبان شعر خیام از یک سو و زبان شعری نقادانه در به چالش کشیدن رخدادهای سیاسی و اجتماعی عصر شاعر از سوی دیگر، فراهم‌کننده شرایطی است که شاعر ضمن درک عصری پر آشوب و جدال، از زمانه خویش جلو تر رفته، فارغ از قیود اخلاقی و اصول و قواعد حاکم بر جهان، با مخاطب معاصر سخن می‌گوید: گر من ز می مغانه مستم، هستم/ گر کافر و گبر و بت پرستم، هستم... (شهولی، ۱۳۵۱: ۷۹). رهایی شاعر و آزاداندیشی زبان شاعرانه اجازه می‌دهد شاعران بسیاری بعد از حیات وی اشعار خویش را منتسب به وی منتشر سازند. در ایران این اتفاق تنها برای خیام رخ داده است و هیچ شاعری این‌گونه در کلمات دیگران نزیسته است.

برای نمونه، خیامیات^(۴) مجموعه گفتمان‌هایی است که بعد از حیات خیام توسط مخاطبان و شاعران منسوب به وی گردآوری شده است. صرف نظر از این مسئله، خیام شاعر عصر خود نیست. بسیاری از شاعران، صرفاً شاعران عصر خویش‌اند و تعلق به آینده ندارند. مسئله‌ای که در مورد خیام متفاوت است. ما در سنت ادبیات ایرانی با شاعران نام‌آور بسیاری مانند منوچهری، عنصری، فرخی، سنایی، جامی، طالب آملی، صائب تبریزی و... مواجهیم که هیچ‌یک در مدار معاصربودگی قرار نگرفته‌اند چرا که صرفاً شاعران معاصر زمان خود هستند؛ و یا فردوسی و نظامی که لباس شعر بر تن سنت، تاریخ و افسانه زمانه خود کرده‌اند (دشتی،

۱۳۴۴: ۱۳۳). گرچه الهام‌یافتگان خیام چون، ظهیری سمرقندی، حافظ، عطار و حتی مولانا هم می‌توانند به‌شکلی تاریخ‌مند در حیطه معاصربودگی قرار گیرند اما نه در حد جامعیت فکری خیام که زبان شعر را در میدان تفکرات فلسفی خویش گسترش داده است (فرزانه، ۱۳۵۳: ۱۳۰). ازسوی دیگر، شاعران بسیاری صرفاً معاصر زمان خود هستند اما فرزند معاصر نیستند گویا تاریخ انقضای اشعارشان در همان دوره به پایان رسیده است و کارکردی برای معاصرین ندارند. ۳. چرا هولدرلین و خیام در این نوشتار به‌عنوان دو شاعر فیلسوف معاصر برگزیده شدند؟ هولدرلین و خیام دو شاعر از دو سنت فکر متفاوت هستند که در یک مرز مشترک فکری قرار دارند. به باور ما، معاصربودگی با تصویری هستی‌شناسانه که هایدگر در تفسیر اشعار هولدرلین ارائه می‌دهد قابل‌درک است و هدفی جز تحقق هستی ازطریق گشودگی زبان شعر نداشته است. اما خیام هم به طریقی دیگر شاعر معاصر است. چه در ساختار زبانی و چه در بحث درباب فقدان سوژه اندیشه‌های خیام در وضعیتی مشابه با هولدرلین به گفتگو با مخاطب معاصر دعوت می‌شود و گشودگی در زبان شعر خیام و هولدرلین است که اجازه مواجهه با مخاطب معاصر و گفتگویی دوسویه را با هم ایجاد می‌کند. بنابراین ما قصد داریم در ساحتی هستی‌شناسانه به این مسأله به‌طور عام پاسخ دهیم که چرا هولدرلین و خیام شاعران معاصر هستند و براین‌اساس ازطریق دو مؤلفه موقعیت‌گزینی و گذر از سوژگی به این پرسش پاسخ خواهیم داد.

۲- پیشینه پژوهش

مفهوم معاصربودگی امروزه در حوزه‌های مختلف پژوهشی اعم از جامعه‌شناسی، هنر، ادبیات معاصر و تطبیقی و فلسفه مورد بازبینی قرار می‌گیرد و در سنت‌های فلسفی غرب هم به این مسئله اشاره شده است. در مقالات بسیاری به تأثیر اندیشه‌های خیام بر دیگر شاعران و متن‌پژوهان اشاره شده است. این اشارات صرفاً به جنبه‌های مختلف زبانی، سبک شاعری و اندیشه‌های فلسفی خیام در مواجهه با سایرین پرداخته‌اند منتها در هیچ‌یک به چرایی اهمیت این موضوع اشاره نشده است. مقاله «سبک‌شناسی رباعیات خاقانی با نگاه به تأثیرپذیری از خیام» (خسروی و ذوالفقاری، ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۶۲)، قصد دارد از جنبه‌ای دیگر به موضوع نگاه کند و دلایل اهمیت اندیشه‌های خیام و اثرگذاری آن در سایر شاعران را به مفهوم معاصربودگی نسبت دهد. تقی پورنامداریان در مقاله «خیام از نگاهی دیگر» نظام فکری خیام را تحلیل

می‌کند. این مقاله به اهمیت انتساب اشعار در گسترش فکری خیام اشاره دارد، اما، ضمن تحلیل‌های ارزنده، حق مطلب را در باب معاصربودگی اندیشه‌های خیام بیان نمی‌کند (پورنامداریان، ۱۳۸۳: ۷-۲۳). در مقاله «بررسی تطبیقی ساخت موضوعی رباعیات اصیل خیام با برخی از رباعیات منسوب به او» نویسندگان با استفاده از الگوهای علمی سعی می‌کنند اصالت متن را از نااصیل بودن آن تشخیص دهند (ایشانی و رضایی، ۱۳۹۵: ۳۱-۵۰). چنین توجهی به متن خیام قابل تقدیر است اما متن حاضر از منظری تازه سعی می‌کند وسعت فکری لازم به موضوع داده، جدای از جنس متن بر معاصر بودن آن تأکید کند. در باب اندیشه هولدرلین به‌طور عام آثار فراوانی در غرب به انتشار رسیده است اما از زوایای دید نویسندگان اشارات کوتاهی به معاصربودگی در اشعار وی شده است نه در حد توجه به جزئیاتی که این نوشتار به آنها در متن هولدرلین تأکید می‌کند. به‌عنوان نمونه گادامر در سخنرانی سال ۱۹۴۳ با عنوان *هولدرلین و آینده* به شرح هرمنوتیکی تفکر شاعر پرداخته و معاصر بودن اندیشه‌های وی را با توجه به سنت زمانه وی تفسیر و تبیین می‌کند. هایدگر هم به‌طور مستقیم به معاصر بودن هولدرلین اشاره نمی‌کند اما تفسیر وی از هولدرلین همراه با اهداف خویش و در جهت تحقق معاصربودگی اندیشه‌های شاعر است. از جمله در کتاب *تفسیری بر اشعار هولدرلین*^۱ با نگاهی هستی‌شناسانه به واکاوی اندیشه‌های هولدرلین می‌پردازد و مسیری تازه از افکار خویش را در شعر می‌یابد که هولدرلین را شاعر شاعران می‌نامد. در کتاب *پرنگاه‌فرزین: فلسفه و جنون شاعرانه در اندیشه افلاطون، هولدرلین و نیچه*، که اثری میان‌رشته‌ای در حوزه فلسفه، ادبیات و نظریه انتقادی است، سیلکه-ماریا واینک^۲ سعی می‌کند، رابطه میان فلسفه، شعر و جنون را در سنت فکری غرب خصوصاً هولدرلین بررسی کند و متون افلاطون، هولدرلین و نیچه را تفسیر و با یکدیگر در گفت‌وگو قرار می‌دهد و کمتر وارد مباحث معاصربودگی در اشعار هولدرلین می‌شود.

۳- روش پژوهش

پژوهش پیش‌رو از روش تحلیلی با رویکرد هرمنوتیکی بهره می‌گیرد. بدین صورت که داده‌ها بعد از جمع‌آوری با رویکرد هرمنوتیک فلسفی مورد واکاوی قرار گرفته تا لایه‌های پنهان آن

1. Elucidations of Hölderlin's Poetry

2. Silke-Maria Weineck

عیان گردد. در این روش متن صرفاً به توصیف یا تحلیل اکتفا نمی‌کند، بلکه مؤلفه‌های معاصربودگی و اهمیت آن در اشعار هولدرلین و خیام به‌نحوی هرمنوتیکی (فلسفی) تولید شده تا درک جامع‌تری از اندیشه‌های هر دو شاعر در مخاطب ایجاد شود. لذا نگرش هرمنوتیک فلسفی سعی می‌کند، مؤلفه‌هایی که یک متن می‌تواند با آن معاصربودگی را تجربه کند وضوح بخشیده و امکان‌های پنهان و تازه‌ای از متن را تولید و آشکار گرداند.

۴- شاعرانگی هایدگر و روایت وی از زبان شعر

هایدگر متأخر این تلقی را مطرح می‌کند که هستندگان چگونه پای به عرصه هستی می‌گذارند. به عبارتی هستندگان چگونه برای ما حاضر هستند. وی شرح هوسرل مبتنی بر پیش‌فرض‌های دوگانه سوژه – ابژه از موضع حیث التفاتی را پیش‌فرض نادرست می‌داند. در پدیده‌شناسی هایدگر، نگرش هوسرل مورد نقد قرار می‌گیرد، چراکه تجربه انسانی به‌مثابه چگونگی تلاقی سوژه – ابژه در نسبت با هم نیست. مسئله واقع‌بودگی دازاین و تجربیات هرمنوتیکی وی در جهان است که شکل‌دهنده آگاهی از فهم هستی است. در اندیشه متقدم هایدگر، پرسش درباب معنای هستی و چگونگی تعامل میان دازاین و هستی از طریق زبان دلمشغولی مهم بحث است. اما در این مقطع، مسئله بدون پاسخ باقی می‌ماند. به عبارتی هایدگر هستی و زمان را نیمه‌کاره رها می‌کند. چراکه به‌زعم وی هستی‌شناسی بنیادین در بند متافیزیک قرار گرفته است. لذا هایدگر در جستجوی فهم هستی، موضعی اصیل‌تر را انتخاب می‌کند. در موضع جدید، تعامل میان دازاین و هستی در خانه زبان و در ارایگنیس^۱ رخ می‌دهد. ارایگنیس موضعی است که هستندگان به‌واسطه گفتن و در شکل گفتار پای به عرصه هستی می‌گذارند. در اندیشه متأخر، زبان موضعی اصیل و موقعیت مهم‌تری پیدا می‌کند. چراکه در اقامتگاه خود امکان تعیین هستی هستندگان فراهم می‌شود. «زبان خانه هستی است و آدمی در خانه زبان اقامت می‌کند» (Heidegger, 1993: 217). انسان در خانه زبان و در حضور زبان است که به فراخوان هستی پاسخ می‌دهد. چنانچه در اندیشه متقدم، زبان به‌مثابه امری هستی‌شناسانه در قالب گفتار، شرط خود – فهمی دازاین است. در اندیشه متأخر، زبان در موضعی اصیل و بنیادی به فراخوان هستی پاسخ داده و اجازه می‌دهد هستندگان در جهان حضور داشته باشند. زبان دارای ذاتی است که حقیقت هستی در آن

1. Ereignis

نمایان است (Ibid: 222-3) و دازاین حقیقت هستی را در خانهٔ زبان و در مشارکت با آن درک می‌کند. چراکه در خانهٔ زبان به فراخوان هستی پاسخ داده و هم‌اکنون شبان هستی است. درواقع آدمی ارباب هستندگان نیست، شبان هستی است و به‌مثابه همین امکان حضور خود در جهان را دستاورد زبانمندی خود می‌داند (Ibid:245).

جهان برای هایدگر عرصهٔ حضور^۱ است. جایی که هستندگان نه از طریق آگاهی استعلایی یا مرتفع ساختن شکاف میان سوژه و ابژه، که از طریق زبان پای به جهان می‌گذارند و به حضور دعوت می‌شوند. اجازهٔ حضور یافتن نقطه‌عطف پیوند میان انسان با هستی است. این اجازهٔ حضور یافتن هستندگان به‌مثابه همان تقدیری است که در زبان شعر تحقق می‌یابد. ذات شعر عیان‌کنندهٔ ذات تمامی هنرها و عناصر عینی است. به عقیدهٔ هایدگر، زبان شعر در پیوند عمیق با حقیقت قرار دارد و حقیقت هر آن چیزی است که از طریق زبان عیان می‌شود. ماهیت زبان این است که به اشیا اجازهٔ ظهور می‌دهد. اجازه می‌دهد اشیا باشند (Duanice, 2018:124).

چگونه زبانی فراهم‌کنندهٔ امکان تعیین حقیقت هستی است؟ زبان شعر. هایدگر زبان شعر را اصیل دانسته و آن را عاری از متافیزیک و سوپژکتیویته می‌داند (Gosetti, 2004: 46). روی آوردن هایدگر به زبان شعر با نقد سوپژکتیویته همراه است که به‌زعم وی همچون ابری تیره و تاریک بر فراز سنت فلسفی غرب قرار گرفته و عامل فراموشی هستی است. هایدگر در برابر سوپژکتیویته، پرسش از هستی و چگونگی فهم آن توسط دازاین را مطرح کرده است. این مسئله مسیر تازه‌ای برای هایدگر درجهت فهم هستی گشوده است. مسیر فهم زبان به‌طور عام و زبان شعر به‌طور خاص، چرخش هستی‌شناسانه- پدیده‌شناسانه‌ای است که در این چرخش شاعرانه، هستی خود را آشکار می‌کند. زبان شاعرانه پلی میان سوژه - ابژه نیست بلکه رودخانه‌ای است که دربردارندهٔ سوژه و ابژه است. زبان اساساً شکل‌دهنده به ساختار انتولوژیکی جهان است و خود نیز در پیوند عمیق با جهان، ناگفته‌های بسیاری را به منصهٔ حضور می‌کشد (Duanice, 2018: 124). زبان شاعرانه از این ویژگی برخوردار است که فراتر از سوژه و ابژه رابطه‌ای انتولوژیکی و غیرسوپژکتیو میان انسان و جهان برقرار کند. رابطه‌ای که در آن چیزها نه به‌صورت سوژه و ابژه که به شیوه‌ای اگزیستانسیال^۲ و پدیده‌شناسانه حقیقت

1. Presence

2. Existential

خود را نمایان می‌سازند. گفتار شاعرانه یعنی شاعر در ذات زبان زندگی کرده و در جهان بودن به نحوی که گفتاری شاعرانه به مثابه سکونت در زمین و گشوده در جوار اشیا است. به عبارتی شاعر در مواجهه با اشیاء جهان قرار دارد و شاعرانه سکونت کردن یعنی به کلمه در آوردن جهان آن گونه که تاکنون پنهان مانده است. از این لحاظ گفتار شاعرانه در واقع گشودگی رو به سوی امکانات اگزیستانس دازاین در مواجهه با اشیا درون جهان است (فون هرمان، ۱۳۹۹: ۳۷-۳۶). به زعم هایدگر، سرنوشت جهان در شعر رقم می‌خورد بی آنکه تاریخ هستی تجلی یابد (Heidegger, 1993: 219) و گوش سپردن به شعر مستلزم اندیشه‌ای است که بتواند گوش بسپارد تا صدای مسکوت و رازآلود زبان را بشنود. دازاین با گوش سپردن به شعر گویا خود را در روشننگاه حضور قرار می‌دهد. اساساً شعر گشودگی جهان‌های پنهانی است که یک متفکر نمی‌تواند کشف کند. در شعر بنیادهای تاریخی دازاین عیان می‌شود. قلمرو شعر، محدوده‌ای است که زبان به روی شاعر می‌گشاید و اجازه می‌دهد دازاین (شاعر) در این سرزمین سکنا گیرند. چراکه با هر دفعه گشودگی زبان بخشی از تاریکی جهان رو به روشنی می‌رود. از نظر هایدگر زبان شاعرانه روشنایی در درون تاریکی است که متافیزیک غرب در آن مستغرق است. از نظر هایدگر «زبان شعر زبانی است که در آن موجودات در ارتباط با هستی آشکار می‌شوند. در حالی که هستی به طور معمول در خودحضور اشیا از دسترس خارج می‌شود، شعر ذاتاً عیان‌کننده هستی است. شعر همچون گردآوری نشانه‌های گم‌شده و جمع‌آوری ردپاهای از دست‌رفته عمل می‌کند. از این لحاظ شعر رخدادی تاریخی است. این ویژگی دازاین را در مسیری قرار می‌دهد که راهی برای اندیشیدن را نه براساس سوژه که براساس وجود، ممکن می‌سازد. وجودی که می‌توان به آن گوش سپرد» (Gosetti, 2004: 46). بازتاب‌دهندگی حقیقت و بازشناسی آن در ساحت شعر امکان‌پذیر است. شعر بازنمایانگر واقعیت و حقیقت نیست. شعر خود حقیقت است. امر پنهانی که در جهانی متمایز از جهان روزمره اعطاکننده حقیقت است. به باور هایدگر، اشعار هولدرلین درست به مثابه همان ردپاهایی هستند که در تاریخ اثری از خود برجای گذاشته اند و تا دوره معاصر همچنان ادامه می‌یابد.

۵- هولدرلین شاعر معاصر (اهمیت هولدرلین در ادبیات آلمان)

هولدرلین از نظر هایدگر شاعری تاریخ‌ساز است. شاعری که تاریخ ادبیات آلمان در کلمات وی قوام می‌یابد. به عقیده هایدگر، هولدرلین شاعر آلمان و آلمانی‌ها است. وی یک شاعر ملی است که ذات ملت آلمان را شاعرانه بازگو می‌کند. هولدرلین به سبب اهمیتش در فرهنگ و ادبیات آلمان تبدیل به یک قدرت می‌شود. قدرتی که صدایش فرسنگ‌ها از جامعه عصر خویش عبور کرده، به گوش معاصرین می‌رسد (Beistegui, 1998: 94). در سبک نوشتاری و محتوایی سروده‌های هولدرلین قابلیت‌های بسیاری نهفته است که هایدگر در جهت پیشبرد اهداف خود آن را به خود نزدیک می‌بیند. درواقع هایدگر، هولدرلین را نه شاعر آلمان و آلمانی‌ها که شاعر تمام دوران می‌داند. چراکه در اندیشه وی مفاهیمی نهفته است که دال بر معاصر‌بودگی اوست. شاعرانگی هایدگر به خصوص تحلیل عناصر فکری هولدرلین عامل مهمی در جهت بسط نظریه هستی است. هایدگر با متمرکز شدن روی مؤلفه‌های هستی‌شناختی اشعار هولدرلین قصد دارد مسیر تازه‌ای در جهت گسترش نظریه وجود ایجاد کند. به زعم وی، هولدرلین شاعر زمانه ماست. شاعری است که از عصر خویش عبور کرده و شاعرانگی‌اش به معاصرین انتقال یافته است. هولدرلین شاعری است که به ذات شعر پی برده است. هولدرلین شاعر ملت آلمان است. شاعری که آشکارکننده وضعیت تاریخی آلمان است و این وضعیت تاریخی اسفبار را با ترک خدایان از این سرزمین توصیف می‌کند. جامعه‌ای که با خروج خدایان دچار روزمرگی شده و از معنای هستی فاصله می‌گیرد: خدایان، چون نوزادانی خفته، بی هیچ طرح و نقشه‌ای نفس می‌کشند؛ روح در وجودشان پیوسته شکوفا می‌شود پاک و محفوظ، همچون غنچه‌ای کوچک، و چشمان مقدسشان در آرامشی جاودانه و شفاف به بیرون می‌نگرد. اما به ما جایگاهی برای آرام گرفتن داده نشده است. آدمیان رنج کشیده، پیوسته فرسوده می‌شوند و کورکورانه فرو می‌افتند، از ساعتی به ساعت دیگر، همچون آبی که از صخره‌ای به صخره دیگر پرتاب شود، سال به سال، تا ژرفای ناشناخته (Hölderlin, 2004: 21).

هولدرلین شاعری محدود در سنت زمانه خود نیست. کلمات و زبان شاعرانه‌اش اشاره دقیقی به مؤلفه‌هایی دارد که می‌توان آن را به معاصر نسبت داد. درواقع هولدرلین قبل از هایدگر به زبان شاعرانه عرصه‌ای پدیده‌شناختی - انتولوژیکی گشوده است و مسیری را طی کرده که هایدگر در آینده خواهد پیمود. روایت اصیل از نحوه تعین هستی و پرسش از ماهیت وجود را به زبانی شاعرانه بیان می‌کند. هایدگر هولدرلین را هم‌دازین و هم‌آوا با خود

می‌دانست. چراکه در لحن و زبان شعر هولدرلین این قابلیت شاعرانه وجود دارد که می‌تواند با هایدگر وارد گفتگو شود. مفاهیم مهمی چون گذر از سوژگی و موقعیت‌گریزی دازاین مفاهیمی است که با دلمشغولی‌های هستی‌شناسانه هایدگر مشترک است. به نظر هایدگر اشعار هولدرلین بعد از نیچه، که آخرین متافیزیسیین معاصر است، ضد متافیزیک عمل می‌کند. ضدیت به معنای انکار متافیزیک نیست، بلکه از متافیزیک زمانه عبور کرده و صورت‌بندی تازه‌ای آغاز می‌کند. این صورت‌بندی تازه همان چیزی است که هایدگر آن را «آغازی دیگر»^۱ می‌نامد. آغازی دیگر به معنای عبور از متافیزیک، به معنای نقد سوژگی مسلط بر سنت فلسفی غرب، به معنای سکونت‌گزیدن در خانهٔ زبان. شعر هولدرلین امکان تازه‌ای در جهت حفظ رویداد بودن - در - جهان^۲ دازاین و پناه آوردن وی در خانهٔ زبان است. امکانی که با سکونتی شاعرانه همراه است. زمانی که هولدرلین از سکونت^۳ سخن می‌گوید، دیدگاه وی مشخصاً به نحوهٔ خاص بودن انسان در جهان یعنی به اگزیستانس وی مرتبط است. از نظر هولدرلین شعر بیش از هر مفهوم دیگری مرتبط با سکناگزیدن است و به‌طور حتم انسانی که شاعرانه می‌زید، در اگزیستانس خاص خود و در جهانی زبانمند اقامت دارد (Heidegger, 1971b: 215). اگر هولدرلین مدام تأکید بر سکونت شاعرانه دارد، پیش از هر چیزی تأکید بر زبانمندی انسان است. به‌زعم وی سرنوشت انسان سکونتی شاعرانه دارد و این سکونت بیش‌ازپیش در زبان تعین می‌یابد. رابطهٔ ما با جهان رابطه‌ای زبانی است و زبان در اینجا داده‌ای از اطلاعات مفروض‌یافته یا صرفاً ابزار تعاملی نیست و زبان به‌طور بنیادی خانه‌ای است که ما در آن اقامت می‌کنیم و دعوت به سکنا شده‌ایم. جایی که در آن به فراخوان هستی پاسخ خواهیم گفت. سکونت شاعرانه به آشکارگی هستی دلالت دارد. نوعی آشکارگی که همان چرخش^۴ است. چرخش به سمت زندگی اصیل و واقع‌بینانه که بر مبنای همین چرخش پدیده‌شناسانه بنا نهاده می‌شود (Beistegui, 1998: 89). آیا اگر زندگی سراسر رنج و تلاش باشد، انسان می‌تواند چشم‌هایش را بالا بگیرد و بگوید «من هم می‌خواهم چنین باشم»؟ تا زمانی که مهربانی پاک در دل او زنده است، انسان نه با بدبختی، بلکه با سر برافراشته خود را با نیکی می‌سجد. آیا خدا ناشناخته است؟ یا آشکار است، چون آسمان

-
1. A new beginning
 2. being – in – the- world
 3. Dwelling
 4. Turn

بلند؟ من دومی را ترجیح می‌دهم باور کنم. این است معیار انسان: سرشار از شایستگی، و با این همه، شاعرانه بر روی این زمین سکونت می‌گزیند (Heidegger, 1971b: 219). سکنا گزیدن از نظر هایدگر درک حقیقت وجود است. آنی که در زمین اقامت می‌کند، وجود دارد. هستی داشتن در سکنا گزیدن است. در همین سکونت شاعرانه است که هولدرلین با مخاطب معاصر وارد گفتگو می‌شود. کلمات هولدرلین از جنس معاصر است. گویا هایدگر در هم‌دیالوگی با شاعر، مفاهیمی را از وی به عاریت می‌برد که درست در همپوشانی فکری با وی است. هایدگر به ظرفیت فکری و زبان فلسفی و شاعرانه هولدرلین پی برده است. به نظر می‌رسد اشعار هولدرلین بستری است که هایدگر با مطالعه و بررسی آن به لایه‌های عمیق فلسفی و هستی‌شناختی خود نزدیک می‌شود.

در سنت و فرهنگ ایران هم خیام شاعری است که افکار، اشعار و کلماتش هم‌راستا با جامعه، سنت و فرهنگ معاصر است. تجدیدحیات سنت و فرهنگ ایرانی و ام‌دار فیلسوف شاعری است که کلمات و اندیشه‌هایش تا قرن‌ها بعد از حیات وی هم به گفتمان‌های فلسفی و ادبی وارد شده و با بازاندیشی و بازآفرینی مفاهیم ساختاری مستقل را در مواجهه با گفتمان‌های عرفانی و سایر سنت‌های فرهنگی شکل می‌دهد. از سویی در دوران حیات خیام نفوذ اندیشه‌های شاعر و تأثیر اشعار و رباعیات وی را می‌توان در شاعران یا رباعی‌سرایان هم‌عصر وی رویت کرد. بسیاری از شاعران از الگوی گفتمان خیامی در جهت تحقق افکار خود بهره گرفته و تا سده‌ها تأثیر واژگان و رباعیات وی در کلمات و مشخصه‌های فکری سایر رباعی‌سرایان باقی مانده است. اما مسئله‌ای که دغدغه فعلی گفتمان‌های ادبی و فلسفی است، بازخوانی یا بازآفرینی اندیشه‌های خیام در ایران و هولدرلین به روایت هایدگر در غرب است. گفتمانی که به نظر می‌رسد با توجه به پتانسیل بالای محتوایی رباعیات خیام و اشعار هولدرلین می‌توانند معاصر بودگی را تجربه کنند. گادامر در باب اهمیت هولدرلین وی را شاعری با کلمات رازآلود خطاب می‌کند. که درک اشعارش در آلمان با تأخیر صدساله همراه بوده است و تا اوایل قرن بیستم نتوانست به عصر ادب و فرهنگ آلمان راه یابد. اما در دوره معاصر. توجهات مجدد معطوف به آثار هولدرلین شد و رویدادی تازه رخ داد. گویا سال‌ها اشعار هولدرلین میان انبوهی از ویرانه‌های تاریخ گم شده بود و دوباره در قالب یک صورت‌بندی ادبی تازه در دوره معاصر عیان شده است. گادامر اظهار می‌کند «هولدرلین در حقیقت معاصری از آینده ماست» (Gadamer, 1994: xvii). بنابراین هم هولدرلین و هم خیام در بازخوانی

دوباره معاصرین وارد گفتمانی تازه می‌شوند که آن را معاصربودگی می‌نامیم. با تحلیل و واکاوی عناصر شعر هولدرلین و خیام مؤلفه‌هایی عیان می‌شود که حاکی از ورود آنها به سنت فلسفی معاصر است.

۶- موقعیت گریزی^۱ در رباعیات خیام و اشعار هولدرلین

یکی از دلایل و مؤلفه‌های معاصربودگی رباعیات خیام، موقعیت‌گریزی است. در موقعیت‌گریزی شاعر به‌نحوی با مخاطب معاصر وارد تعامل و دیالوگ دوسویه می‌شود که به نظر می‌رسد کلماتش از ساختار فرهنگی و اجتماعی عصر عبور کرده است. خیام اصطلاحاً شاعر معاصر است و از موقعیت کنونی منطوی در آن فرسنگ‌ها فاصله می‌گیرد. کلمات و اشعار وی در تاریخ حرکت می‌کند و در هر سنت و فرهنگی متناسب با آن لایه‌های تازه‌ای از خود عیان می‌کند. کلمات خیام موقعیت‌گریز است. یعنی از سنت فکری زمان خود بسیار جلوتر است و حجم محتوایی اندیشه‌ی وی در یک سنت نمی‌گنجد و به نظر می‌رسد فرازمانی و فرامکانی عمل می‌کند. تلقی پدیده‌شناسانه و هرمنوتیکی رباعیات خیام حاکی از آن است که حدود دیالوگ شاعر صرفاً با مخاطب هم‌عصر خود نیست. شاعر از یک‌سو به تحلیل رویدادهای تاریخی، اجتماعی و سیاسی جامعه اشاره داشته و از سوی دیگر کاملاً با آن بیگانه است. بیگانگی به معنای عدم‌درک موقعیت جغرافیایی، فرهنگی. و اجتماعی نیست، به معنای عدم‌توقف و عبور از آن است.

خیام شاعری است که به‌طرزی رازآلود شعر می‌سراید. در کلمات شاعر محتوا به‌نحوی گنجانیده شده که هر سنت به اقتضای ماهیت فکری خود با آن مواجه می‌شود و برداشت‌های متفاوتی از آن می‌کند. رازآلودگی به معنای سبک شعری یا نوشتاری دشوار و پیچیده و قابل‌فهم نیست، بلکه شعر در موقعیت خود باقی نمی‌ماند. لغزان است. از دست مخاطب می‌گریزد. نخست با مخاطب معاصر هم‌سو شده اما در ادامه از وی عبور می‌کند. ظرفیت محتوایی کلمات دارای پتانسیل و قابلیت‌های بالایی است که می‌تواند با سنت وارد گفتگو شود. چنانچه موقعیت‌گریزی را به‌صورت امری فرازمانی و فرامکانی یا فراتاریخی در نظر بگیریم، شاعر در موقعیت‌های گوناگون به‌نحوی با مخاطب وارد گفتگو می‌شود که به نظر می‌رسد تحت انقیاد موقعیت فعلی جامعه منطوی در آن نیست. برای نمونه در رباعی ذیل

1. Scape Situation

خیام می گوید: از جمله رفتگان این راه دراز/ بازآمده کیست تا به ما گوید باز/ پس بر سر این دوراها از و نیاز/ تا هیچ نمایی که نمی آیی باز (خیام، ۱۳۸۹: ۶۲). در این قطعه شاعر به طرز حیرت آور از زمان و مکان عبور می کند و تاریخ را درمی نوردد. زمان در این قطعه تصریح بر بازه زمانی حیات خیام و یا مکان دال بر جامعه عصر وی نیست. حالتی رهاشدگی از زمان و مکان و عدم وابستگی به آن است. در اصطلاح شعر از موقعیت زمانی، مکانی و تاریخی خود رها شده و مخاطب امروز آن را بازآفرینی می کند. گویا خیام اجازه می دهد که مخاطب دست به تولید مفاهیم زند. شاعر به نظر مرده است اما شعر در سنت معاصر مدام در حال تولید و احیا شدن است. تولید متضمن موقعیت گریزی زبان شعر است. هر قطعه رها از موقعیت شاعر تولید می شود. بنابراین در دوران معاصر خیام سازی در حال رخ دادن است. مخاطب با خوانش رباعیات فکر می کند شعر در همین لحظه و در مواجهه دیالکتیکی با مخاطب به صورت آنی سروده شده است.

چنین تلقی هرمنوتیکی دال بر عدم محدودیت زمانی و مکانی یا موقعیتی در شعر است. در قطعه ای دیگر شاعر می گوید: از دی که گذشت هیچ از او یاد مکن/ فردا که نیامده است فریاد مکن/ بر نامده و گذشته بنیاد مکن/ حالی خوش باش و عمر بر باد مکن (همان: ۷۴) شاعر در این قطعه زمان را فراتر از واقعیت در نظر داشته و مفهوم گذشته و آینده را کاملاً رها می کند. درک لحظه حال یا اکنون بدون در نظر داشتن موقعیت فرهنگی، اجتماعی، سنت و مرجعیت، درک موقعیتی است که مدام در حال گذار از آن است. در بسیاری از رباعیات خیام موقعیت گریزی کاملاً قابل رؤیت است گویا شاعر اصلاً شعر را برای معاصرین سروده است. صرف نظر از فرازمانی و فرامکانی بودن رباعیات خیام، از منظری تازه تر می توان بر معاصر‌بودگی خیام تصریح داشت. موقعیت گریزی رباعیات را می توان در سنت های فرهنگی، سیاسی و جوامع بعد از خیام رؤیت کرد. خیام شاعر زمانه خود نیست. گفتمان خیام بعد از وی و در جوامع بعدی هم مدام در حال احیا شدن است. چه در جوامع اروپایی و چه در جوامع شرقی افکار و اندیشه های خیام توجهات بسیاری را به خود جلب کرده است. یکی از دلایل اهمیت موضوع، قابلیت تبدیل شدن اندیشه های خیام به یک پارادایم شناختی و هستی شناختی است که با پارادایم های فکری معاصر موانست دارد. بسیاری از شاعران و رباعی سرایان هم عصر خیام بعد از وی با پنهان نمودن نام خود، آثار شعری و و رباعیات خویش را با نام وی منتشر می کردند. بخشی از موقعیت گریزی خیام، شکل گیری گفتمان های خیامی بعد از حیات وی

است. به لحاظ تاریخی، قرن هفتم به بعد رباعیات خیام بسیار مورد توجه مخاطبین و روشن-بینان قرار گرفت به نحوی که حتی از مرزهای جغرافیایی عبور کرده و در خاورمیانه و خاور دور گسترش یافت. تاجایی که حدوداً یکصد سال بعد هم اشعار منقول بسیاری با نام وی اما بدون ذکر نام گوینده اصلی منتشر شده است (فرزانه، ۱۳۵۳: ۱۳۶). این نگرش حاکی از آن است که شاعر در اشعار منتسبین، نویسندگان و شرح‌نویسان بسیاری دوباره احیا می‌شود. چرا این اتفاق رخ می‌دهد؟ به چند دلیل در تاریخ با بازآفرینی خیامی مواجه هستیم. یکی از دلایل ادغام رباعیات منتسب به خیام و بهره بردن از سبک زبانی و محتوایی شاعر، ترس از گفتمان قدرت است (تسلیمی، ۱۳۹۱: ۱۳). موقعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بعد از خیام پذیرای گفتمان‌های آزاد یا خطابه‌های شعری نبود. به‌دیگرسخن، ضعف در گفتگوها و آزاداندیشی شاعران جوامع آینده ازسویی و عدم پذیرش نهادها و نظام‌های سیاسی و رهبران بانفوذ جامعه ازسویی دیگر، عامل عدم تعیین گفتمان‌های خیامی است. لذا شاعران و رباعی سرایان برای نشان دادن ساختار فکری و ترس از ابراز اندیشه‌های خود، با پنهان کردن نام و هویت خویش و جایگزین کردن نام خیام شاعر به هم افکار و اندیشه‌های وی در حال احیا شدن و فربگی است. در دوره خیام و پس از او رباعیاتی در تاریخ یافت شده که با بهره گرفتن از سبک زبانی و نشانه‌شناختی، بازی‌های گفتمانی و زبانی و بازسازی محتوای اشعار، به‌نحوی بر تقویت گفتمان‌های خیامی تصریح داشته تا از طریق خیام آفرینی و بازآفرینی دوباره بتوانند صدای خود را رساتر به مخاطبان انتقال دهند (همان: ۱۳).

۶-۱- راز آمیزی زبان شعر (لغزندگی معنا)

دلیل دیگری که بر موقعیت‌گریزی خیام تأکید دارد، راز آمیزی زبان شعر و احیا مدام آن در لایه‌های متکثر است. یکی از مشخصه‌های بنیادین زبان شعر خیام، لغزندگی معنا و گذر از موقعیتی است که مفسر آن را مفروض می‌گیرد. گویا معنا در هر رباعی از مخاطب می‌گریزد و به همان نحو که از شاعر یا مؤلف در تاریخ جدا شده، به محض مواجه شدن با مخاطب از وی فاصله می‌گیرد. از این لحاظ معنا در ماهیت شعر ناتمام باقی می‌ماند. ناتمامی معنا در ارتباط مستقیم با نسبی‌گرایی و عدم وجود ذات یقینی و قطعی در متن است. متن مسکوت است اما در مواجهه با مخاطب خود را در سنت فعلی عیان می‌کند. رباعیات خیام به طرزی حیرت‌انگیز دچار لغزندگی و ناتمامی معنا است. به عنوان نمونه در رباعی ذیل: گرچه غم و رنج من درازی

دارد/ عیش و طرب تو سرفرازی دارد/ بر هر دو مکن تکیه که دوران فلک/ در پرده هزارگونه بازی دارد (خیام، ۱۳۸۹: ۴۷). در وهله نخست به نظر می رسد معنا واضح و عیان است. زیرا به سبک زبانی و نوشتاری شاعر بازمی گردد که کلمات و واژگان چندان دور از دسترس نیستند اما در آسانی و وضوح کلمات، دشواری محتوا و لغزندگی معنا حاکم است. در این قطعه به طور تحت‌اللفظی نه رنج و نه شادی هیچ‌یک ماندگار نیست و همه چیز در حال تغییر و صیور است. نکته‌ای که بایستی افزود عبور معنا در هر مواجهه است. تفسیر متن در دوره خیام متناسب با موقعیت فکری عصر وی بوده است اما این تفاسیر متوقف نگردیده که تا دوره معاصر تحلیل و تشریح بسیاری بر آن وارد شده است. به نظر می‌رسد در محتوای هر قطعه، شاعر خود عمیقاً در آن زندگی می‌کند و همانند هرمس پیام رسان در هر برهه از تاریخ، پیام‌های تازه‌ای از رباعیات به گوش مخاطب می‌رساند. بنابراین ناتمامی معنا در درون تمامیتی از آن شکل می‌گیرد.

زبان شعر در مواجهه با مخاطب عیان‌کننده بخشی از معناست. بخشی که موضوع مرتبط با پیش‌فرض‌های مخاطب است. همین مسئله خود دال بر لغزندگی و ناتمامی معناست که دلیل بسیار مهمی بر موقعیت‌گزینی شاعر است و وی را به‌عنوان شاعر دوره معاصر معرفی می‌کند. اما این موضوع به پایان نمی‌رسد. معنا در اوج سیالیت محتوا و زبانت زبان به حیات خود در سنت ادامه می‌دهد و لغزندگی خود را حفظ می‌کند. لذا معنا درست جایی که مفسر فکر می‌کند به آن دست یافته، خود را از وی دور می‌کند. لغزندگی معنا و بازیگوشی زبانی از ویژگی‌های مهم رباعیات خیام است که بر مؤلفه موقعیت‌گزینی شعر تصریح دارد.

۶-۲- عادت‌گزینی معنایی

صرف‌نظر از لغزندگی معنا، مسئله‌ای که بر اهمیت موقعیت‌گزینی تأکید دارد، نوعی عادت‌گزینی معنایی است. عادت‌گزینی معنایی دلالت بر تازگی معنا و سیالیت مدام آن در سنت‌های فکری مختلف است. اینکه چرا رباعیات خیام محبوب بوده و مورد استقبال جوامع شرقی و غربی است و به بسیاری از زبان‌های زنده دنیا ترجمه گردیده است، به عادت‌گزینی معنایی مرتبط است. در عادت‌پروری معنایی، جامعه پذیرای تفسیری از شعر می‌شود و آن تفسیر یا معنا به صورت عادت، دهان‌به‌دهان در سنت‌های فلسفی و ادبی حرکت کرده، در

چارچوبی مشخص و معین، معنا تثبیت می‌شود. لذا جامعه هم به‌عنوان یک نوع عادت زیبایی‌شناختی ثابت، صرفاً شنونده آن خواهد بود.

باید توجه داشت که لازمه عادت‌پروری معنایی، عدم بازیگوشی زبان و تمامیت معناست که حاکی از محدودیت قلمرو معنایی و زبانی است. اما رباعیات خیام درست نقطه‌مقابل عادت‌پروری معنایی، از منظر زیبایی‌شناختی، حامل نوعی عادت‌گریزی معنایی است (پورنامداریان، ۱۳۸۳: ۱۹). درحقیقت دلیل استقبال از رباعیات خیام و تازگی اشعار وی در سنت معاصر و حتی علت انتساب اشعار و رباعیات بسیاری به خیام، مفهوم عادت‌گریزی معنایی است. به‌طور عام تکرار خوانش یک شعر یا متن و یا گوش دادن به یک قطعه موسیقی، باتوجه‌به اینکه ذهن در جستجوی ساختن عادت برای خود به‌صورت یک فعالیت ممتد است، به‌شکل عادت درآمده و حساسیت زیبایی‌شناختی خود را از دست می‌دهد. اما در رباعیات خیام نوعی مواجهه ستیزمابانه رخ می‌دهد. به‌دیگرسخن، ذهن هرگز با یک معنای تکراری و بدیهی مواجه نمی‌شود. گویا در هر دوره تاریخی مواجهه با رباعیات مواجهه‌ای تازه و یافتن معنایی تازه‌تر است. معنایی که به نظر می‌رسد قبلاً وجود نداشته و یا دور از دسترس بوده است. در اشعار خیام معناگریزی و عادت‌گریزی معنایی بر جذابیت و خارق‌العادگی شعر افزوده و موجب برانگیختگی و حساسیت ذهنی مخاطب می‌گردد. چنین تلقی حیرت‌انگیزی، امکان گفتگوی خیام با مخاطب معاصر را فراهم می‌کند. عادت‌گریزی معنایی درواقع فرصت مغتنمی در جهت معاصربودگی و موقعیت‌گریزی رباعیات خیام است.

از جنبه دیگر، موقعیت‌گریزی در هولدرلین باتوجه‌به پارادایم‌های فکری شاعر تفسیری متفاوت نسبت به اندیشه‌های خیام دارد. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، هایدگر در تفسیر اشعار هولدرلین و در بنیاد شعر در جستجوی مفاهیمی است که منطبق با ساختار فکری اوست. فهم حقیقت هستی این‌بار در ساحت شعر امکان‌پذیر خواهد شد. هایدگر معتقد است هولدرلین در شعر به دنبال یافتن حقیقتی است که تعبیر به هستی می‌کند. کلمات هولدرلین نقطه‌عطف تعین هستی است. هولدرلین با بسط نظریه هستی و نقد بر سوژگی و گذر از آن صراحتاً تأکید بر موقعیت‌گریزی دارد.

اما چرا هایدگر متمرکز بر هولدرلین است؟ از نظر هایدگر رجوع دوباره به اشعار هولدرلین و بازخوانی دوباره آن و بیداری مجدد آثار وی بعد از حدود یک قرن به تعویق افتادن، حاکی از آن است که شاعر به گفتگو با معاصر وارد شده و از مرزهای فکری خویش عبور کرده است. به

نظر می‌رسد معاصربودگی هولدرلین بخشی مرتبط با پیشگویی است که وی در مورد معاصرین بعد از خود کرده است. گویا به‌لحاظ تاریخی شاعر محدود به زمان خود نبوده و شرایط تاریخی تازه‌ای را رصد کرده است. گادامر در کتاب *ادبیات و فلسفه* در دیالوگ از امکان معاصربودگی هولدرلین می‌پرسد. به‌زعم وی، هولدرلین به‌طرز معجزه‌آسایی با معاصرین وارد گفتگو می‌شود. این پرسش که چگونه این امکان وجود دارد، ما را وارد تأملات فلسفی می‌کند که در آن حضور خودمان و شعر هولدرلین معنا پیدا می‌کند که اجازه می‌دهند آنها را یکی فرض کنیم (Gadamer, 1994: 89). هولدرلین توانست شرایط تاریخی معاصر را به تصویر بکشد. وی تاریخ زمانه خویش را کاملاً درک کرده و باتوجه‌به درک عمیق آن تفسیر دقیقی از تاریخ معاصر ارائه می‌دهد. هولدرلین به‌لحاظ تاریخی در اواخر قرن هجدهم می‌زیسته است^(۵) دورانی که انقلاب‌های مهم علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در حال رخ دادن است. انقلابی که از فرانسه آغاز و کل جوامع اروپا را در بر گرفته است. پیشرفت روزافزون علم ازسویی، تنش و درگیری میان دولت‌ها و جریان‌های مختلف سیاسی ازسوی دیگر راه‌گریز از تاریخ را برای هولدرلین فراهم آورد. از نظر هایدگر اشعار هولدرلین آینده‌نگرانه به آلمان توجه می‌کند و در مقابل رخدادهای شکل‌گرفته به دنبال راهی برای تحقق سرنوشت آلمان است. شاعر از تاریخ زمانه خود می‌گریزد و آن را با ساختار فکری خود بیگانه می‌بیند. بیگانگی را به معنای بی‌وطنی می‌توان تعبیر کرد. غمی سنگین که زمان حیات وی را تلخ‌تر جلوه می‌دهد و سعی می‌کند با تأملی شاعرانه از سکونتگاهی تازه سخن بگوید. سکونتگاهی در زمین جایی که امکان گشودگی تاریخی میسر است.

به گفته گادامر، «هولدرلین ما را به گشودگی وامی‌دارد در برابر خودبسندگی شکل‌پذیر گوته یا جدیت نیرومند شیلر آثار هولدرلین و وجود او بی‌تردید با نوعی مواجهه بی‌واسطه با هستی پدید آمدند» (گادامر، ۱۳۹۵: ۸۵). درواقع موقعیت‌گریزی در این مقطع گریز از امکان‌های تاریخی عصر شاعر و ورود به دوره معاصر است. به‌زعم هایدگر هولدرلین انحراف تاریخی آلمان را به درست‌ترین شکل ممکن در اشعارش و در قالب مفاهیمی چون بازگشت به یونان باستان، تحلیل گشودگی هستی، بیگانگی با تاریخ و واکاوی ریشه‌های غفلت از وجود و بازگشت به انسان (دازاین) را مطرح کرده است. وی با تحلیل شرایط تاریخی و سنت زیسته در آن به نقد جریان‌های عقل‌گرایی و سوپژکتیویسم که عامل فراموشی هستی است، می‌پردازد. هولدرلین مسیری را طی کرده که هایدگر بعدها در آن گام خواهد گذاشت. در تلقی وی، بی‌توجهی به

هستی انسان و ریشه‌های تاریخی او، برفراز بودگی کاذب سوژه و تقلیل یافتن انسان اصیل عامل مهم فراموشی وجود است.

در قطعه‌ٔ *نان و شراب*، هولدرلین از سرگشتگی انسان مدرن، غلبهٔ سوپژکتیویسم بر سنت فلسفی غرب و فراموشی وجود سخن می‌گوید. مفهومی که هایدگر در اشعار شاعر در جستجوی آن است. اما دوست من، ما دیر از راه رسیده‌ایم. درست است که خدایان زنده‌اند، اما نه اینجا؛ آنها بالای سر ما زندگی می‌کنند، در جهانی دیگر، جهانی جدا از جهان ما (Holderlin, 2004:13). این شعر به‌وضوح تصریح بر دیررسیدن انسان (سوژه) دارد که درست زمانی رسیده است که خدایان دور از دسترس آنها هستند. تنها و سرگشته در جهان مانده‌اند و تجربهٔ اصیل بودن در جهان را در غیاب خدایان (هستی) از دست داده‌اند. انسانی که از حقیقت هستی دور شده و آن را به فراموشی سپرده است. تحلیل این شعر نشان می‌دهد، شاعر از موقعیت مدرن گریزان است و جهان را به‌جای مفروض گرفتن سوژهٔ سرگشته و ملول، سکونتگاه دازاین می‌داند. صرف‌نظر از این مسئله، هولدرلین باور دارد استیلا یافتن عقلانیت مدرن و برفراز بودگی سوژه بر جهان موجب غفلت از وجود و فراموشی هویت انسان (دازاین) اصیل شده است. بنابراین برای بازیابی دوباره و غلبه بر متافیزیک، بایستی به یونان بازگشت. چراکه یونانیان عمیق‌ترین مواجهه را با مفهوم وجود داشته‌اند. موقعیت‌گریزی این امکان را به انسان اصیل می‌دهد که به ریشهٔ خود یعنی یونان بازگردد. به همین خاطر سروده‌های زیادی از هولدرلین نوعی اقتباس از اساطیر یونان است. درحالی‌که مدرنیته عامل فراموشی انسان و هویت زیستهٔ وی در جهان است، بایستی به یونان بازگشت. چراکه پیوند عمیقی میان انسان و جهان برقرار است. انسانی که در جهان نیست، بلکه این انسان جهان دارد. از نظر هایدگر یونان جایی است که شاعر به در پیوند با خدایان، طبیعت و هستی قرار داشته و در کنار خدایان حاضر هستند (Heidegger, 2000: 78). انسانی که هویت خود را بازآفرینی می‌کند و در جستجوی حقیقت هستی است. حقیقت و هویتی که فقدان آن در مدرنیته کاملاً آشکار است.

لغزندگی معنا	موقعیت‌گریزی
عادت گریزی	
بازیگوشی زبان	
رازآمیزی زبان	

۷- گذر از سوژگی در تلقی هولدرلین و خیام

یکی از پرسش‌های مهم در معرفت‌شناسی بررسی ماهیت سوژه و چگونگی مواجهه و کارکرد آن در برابر ابژه است. در نگرش‌های ایده‌آلیستی، سوژه که تا پیش از دکارت در سنت فلسفی غرب تعبیر به امری مستقل از ذهن (عین) داشت، از زمان دکارت به بعد به سوژه تغییر ماهیت یافت. سوژه‌ای خودبسنده و خودبنیاد که نه در مقابل با ابژه که تکمیل‌کننده آن است. سوژه است که امکان معرفت یقینی و تسلط کامل بر جهان را میسر ساخته و تمامیت امکان‌های انسانی بر آن تقلیل یافته است. گویا سوژه تعیین‌کننده حدود شناخت ما از جهان است. سوژه‌ای که به‌زعم هایدگر انسان با تقلیل یافتن بر آن، هستی خویش را به فراموشی سپرده است. اما چطور می‌توان از سوژه عبور کرد؟ از نظر هایدگر، زبان شعر به‌مثابه زبانی که سرنوشت جهان در آن رقم می‌خورد، رابطه‌ای متفاوت به‌طور بنیادین غیرسوژکتیو میان انسان و جهان ارائه می‌دهد. رابطه‌ای که جهان را به ابژه تبدیل نمی‌کند، بلکه نوعی آشکارگی در زبان شعر وجود دارد که جهان را به‌صورتی غیرابژکتیو آشکار می‌سازد (Gosetti, 2004:40). به رسمیت شناختن زبان شعر به‌طور عام و شعر هولدرلین به‌طور خاص حاکی از آن است که هرآنچه به‌مثابه حقیقت اثر هنری قابل‌درک است، رخداد هستی است و اشعار هولدرلین لحظات باشکوه رخداد هستی است. رخدادی که غلبه سوژه در آن با تعیین دازاین ساکن در زمین عیان شده و شاعر در مقام کسی است که عیان‌کننده هستی است (Ibid:45). عیان شدن هستی مستلزم گذر از سوژگی و چشم‌پوشی از سوژکتیویته است (Ibid:42). هایدگر به دلایل مهم و معتبری به هولدرلین رجوع می‌کند. چراکه شاعر چشم‌اندازی نسبت به جهان دارد که با اندیشه هایدگر هم‌راستا است. یکی از این دلایل، نقد سوژکتیویته و گذر از سوژگی است. به‌زعم هایدگر، هولدرلین شاعری است که به سبک شاعرانه توانست به منبع حقیقت هستی متصل شده، با سکنا گزیدن در ساحت زبان، صرف‌نظر از احیای وجوه از دست‌رفته هستی با نقد بر سوژکتیویته مدرن زمینه گذر از سوژگی را امکان‌پذیر کرده است. اشعار هولدرلین قابلیت تازگی در بازگرداندن هویت فراموش‌شده دازاین است. شعر گفتار هستی است. گفتاری که دازاین گم‌شده در جهان تکنولوژیک را به زیست‌جهان خود بازگرداند. از این لحاظ هایدگر، هولدرلین را شاعر آغازگر معرفی می‌کند. آغازی که با نقد سوژکتیویته همراه است. به نظر وی، دازاین نه سوژه است که به جهان ابژکتیو روی آورده و آن را تحت‌انقیاد خویش درآورد و نه ابژه‌ای منفعل است که در مواجهه با سوژه خود را عیان

کند. دازاین جهانمند و تاریخمند است و در خانهٔ زبان اقامت می‌کند. اقامتگاهی که سوژه را راهی بر آن نیست.

اساساً یکی از دلایل تأکید بر زبان خصوصاً زبان شعر، نقد بر سوژکتیویته و غلبه بر شب تاریک جهان^۱ است. اشاره به شب تاریک جهان در شعر هولدرلین همان سوژکتیویته‌ای است که دربرگیرندهٔ سراسر سنت فلسفی غرب است و ماهیت وجود در آن رو به افول رفته است. در قطعهٔ *نان و شراب*، گمگشتگی انسان مدرن از هویت اصیل خود، فقدان انسان به‌مثابه دازاین در جهان و سونوشت نابهنگام و دردناک وی و گسست و تنهایی انسان به نمایش گذاشته شده است: *یونان مقدس! خانهٔ همهٔ خدایان... پس آنچه در جوانی می‌شنیدیم حقیقت داشت؟ تالاری برای جشن، که کفش در اقیانوس است و سفره‌هایش کوه‌ها هستند؟ اما تخت‌ها کجایند؟ معبد کجا؟ سرودها کجا...؟ دلفی در خواب است، و آن سرنوشت بزرگ دیگر کجا طنین می‌افکند؟ ای پدر ائیر! نامت خوانده می‌شد و از زبانی به زبانی پرواز می‌کرد... چنین است ورود خدایان، و چنین است فرود آمدن عصر خدایان* (Holderlin, 2004: 10). هولدرلین در پاسخ به نقد سوژکتیویتهٔ مدرن و جهان به انقیاد درآمده در سوژه راه‌حلی پیشنهاد می‌دهد و آن پیوند دوباره با طبیعت، شعر و خدایان است. خدایان از جهان رفته‌اند و تنها افسانه‌های آنها روی ابرهای سرزمین مدرنیته باقی مانده است. ذهن‌هایی از روشنایی و تاریکی، تصمیمی برای عزیمت یا ماندن دوگانه‌هایی که تمام نمی‌شود. شاعر فقدان حضور خداوند را درک کرده و آن را طلب می‌کند. تا به واسطهٔ امر قدسی، سرنوشت انسان با نظم جهان که توسط مدرنیته از بین رفته، رقم بخورد. افسانه‌های آنها همچون ابری زرین در گسترهٔ آسمان حرکت می‌کنند درست مثل شعله‌هایی که از یک گور زبانه می‌کشند و در اطراف سرهای پرتردید ما ناپدید می‌شوند در تاریکی و روشن شفق (هایدگر، ۱۳۸۱: ۸۱)

از جنبهٔ دیگر، خیام در رباعیات هم، به نقد سوژهٔ خودبنیاد پرداخته و خودآگاهی محدود سوژه را تحت‌انقیاد خود درمی‌آورد. شاعر از سوژه مسلط عبور می‌کند. درواقع در تلقی خیام هیچ سوژه‌ای در مرکز نبوده و هیچ چیز در جهان مسلط بر دیگری نیست. انسان نه به‌مثابه سوژه، تنها تکراری از مکررات جهان است. نه سوژهٔ مسلط و مطلق. انسان فراتر از سوژه کسی است که در جهان ساکن است. جهانمند است و صیورت جهان را درک می‌کند. جایی که اقامتگاه دائم وی نیست و صرفاً غیاب سوژه به تجربه درمی‌آید: ای بس که نباشیم و جهان

1. Darkness of the world's night

خواهد بود/ نی نام زما و نی نشان خواهد بود (خیام، ۱۳۸۹: ۴۹). به نظر می‌رسد در این رباعی دلمشغولی خیام صرفاً جهان زودگذر یا بی‌ارزش بودن زندگی نیست. خیام در این قطعه و در قطعات بسیاری سعی می‌کند از سوژه محوری و کانونیت سوژه عبور کند و ما در این گزاره شعری با غیاب سوژه مواجهیم که ابژه خود را از کانونیت سوژه در تمامی ادوار عبور می‌دهد. به‌زعم وی، انسان نه سوژه و نه ابژه است. بلکه پیش از سوژه و ابژه بودن، در-جهان-بودن را تجربه می‌کند و در چرخه تکاملی طبیعت بخشی از عناصر طبیعت است که نه در مرکز بلکه در حاشیه جهان قرار دارد. انسان به‌مثابه سوژه مسلط بر جهان نیست که جزئی از جهان است. موجودی که فراتر از سوژگی در مواجهه دوسویه با جهان است. از نظر خیام انسان سوژه مسلط و متفکر که قادر بر تسلط جهان باشد، نیست. بخشی از تکه‌های ازهم‌گسیخته جهان است. در رباعی ذیل گذر از سوژگی به‌وضوح عیان است: این قافله عمر عجب می‌گذرد/ دریاب دمی که با طرب می‌گذرد/ ساقی غم فردای حریفان چه خوری/ پیش آر پیاله را که شب می‌گذرد (همان: ۱۳۰). در این قطعه شاعر گذر زمان و رهایی زندگی را به‌نوعی با نفی سوژگی گره زده است. اما برخلاف تلقی کانت اینجا زمان از منظر خیام امری ذهنی نیست که انسان مسلط بر آن باشد، گذراندن زمان و درک صرفاً لحظه حال مهم است. انسان به‌جای درک زمان در لحظه زندگی کرده و از سوژگی عبور می‌کند.

تعیین هستی	گذر از سوژگی
رجوع دوباره به انسان	
بازگشت به زیست‌جهان	
سکونت در زمین	

۸- نتیجه‌گیری

در بررسی‌های انجام‌شده روایتی هستی‌شناسانه از معاصربودگی را ذیل مؤلفه‌های موقعیت‌گزینی و گذر از سوژگی در اشعار هولدرلین و خیام به رشته تحریر درآمده است و به این پرسش پاسخ داده شد که چرا هولدرلین و خیام به‌عنوان شاعران معاصر معرفی می‌شوند و در یک پارادایم مشترک هستی‌شناختی در حال حرکت هستند. یکی از ویژگی‌های مشترکی که خیام و هولدرلین را در یک ساحت مشترک قرار می‌دهد گشودگی در زبان شعر آنهاست. هایدگر در مرحله دوم فکری خود برای فهم هستی به سراغ زبان شعر می‌رود و هولدرلین از

میان سایر شاعران منتخب آلمان به‌زعم وی شاعر معاصر است چراکه زبان شعر هولدرلین پاسخ به ندای هستی است. زبانی عاری از متافیزیک که با عبور از دوگانه سوژه-ابژه مرزهای خود را به روی مخاطب می‌گشاید. در گشودگی زبان شعر است که جهان خود را آن‌گونه که هست نزد مخاطب نمایان می‌سازد. در رویکرد معاصربودگی، امکان‌های هستی‌شناختی زبان شعر، لایه‌های پنهان خود را در فرایند موقعیت‌گزینی، پویایی و انبساط زبان، گسترده‌گی و ضرورت معنا و نقد بر سوژکتیویته عیان می‌کند. موقعیت‌گزینی فرایندی است که شاعر ضمن مواجهه هستی‌شناسانه با عصر خویش، در آن متوقف نمی‌شود و صرف‌نظر از معاصر بودن شاعر و درک وضعیت مذکور، معاصر تمامی دوران معرفی می‌گردد. در تلقی هستی‌شناسانه هایدگر نسبت به اشعار هولدرلین این موضوع مبرهن است چراکه وی در خوانش شعر درجهت یافتن معنای هستی عناصر سوژکتیو را از شعر حذف می‌کند و کاملاً هستی‌شناسانه متن را به گفتن وادار می‌کند. گفتگوی آزاد و دوسویه که با حذف فراوی سوژه خودبنیاد، اساساً از انسانی سخن می‌گوید که دیگر سوژه نیست و قدرت بلعیدن سوژه را دارد. انسانی که روی زمین ساکن است. این مسئله درمورد خیام هم کاملاً عیان است. شاعر خود را مقیم عصر خویش نمی‌داند و با زبانی ایجاز‌گونه و عاری از تکلف با مخاطب معاصر گفتگو می‌کند. گشودگی در زبان شعر خیام این امکان را به شاعر می‌دهد تا با مخاطبین هم‌عصر خویش و آیندگان به گفتگو بنشیند چراکه زبان شعر خیام زبانی با پایان باز است و این ویژگی زبانی شعر را موقعیت‌گزین جلوه می‌دهد. ممکن است شاعر تا یک مقطعی به‌طور موقت با مخاطب همگام شود اما متوقف در آن موقعیت نمی‌شود. به همین خاطر خیام مخاطب عام دارد چراکه نفوذ دایره زبانی وی در مخاطب، سیالیت و لغزندگی معنا در کلمات شاعر به‌نحوی است که نه‌تنها با رویدادهای عصر خویش ارتباط نزدیکی داشته که تا سده‌ها بعد از حیات وی سخن از خیام و خیامیات مطرح است. شاعری که در معاصرین بعد از خود و در اشعار منتسب به وی هم تعیین می‌یابد. صرف‌نظر از این مسئله، گذر از سوژه در اشعار هولدرلین و خیام هم نقد بر سنت مسلط بر جامعه است و هم دعوت دوباره انسان برای زیستنی عمیق نه از سر استیصال که اساساً اندیشه هر دو شاعر دعوت به زندگی و سکونت در زمین است.

بنابراین در این پژوهش با دو سنت فکری متفاوت مواجهیم که هر دو واجد نوعی معاصربودگی هستند که با مسائل امروز در تناسب‌اند. هر دو شاعر فیلسوف علاوه بر درک عصر

خویش، صرفاً معاصر دوران خود نیستند بلکه از بیرون به نوعی نظاره گر تاریخ بوده و پرسش‌هایی را مطرح می‌کنند که انسان معاصر با آن دست‌به‌گریبان است. پرداختن به معاصربودگی هم فراهم‌کننده امکان نوعی خوانش انتقادی و تحلیلی است که فراهم‌آورنده گفتمان‌های بین‌الذهانی و بینافرهنگی است که سنت‌های شرق و غرب را به هم مرتبط می‌سازد. به همین خاطر تحلیل مؤلفه‌های معاصربودگی در اندیشه خیام و هولدرلین فراتر از سنت و تاریخ، قرابت تازه‌ای با دغدغه معاصرین دارد و بستری تازه برای تفسیر انسان معاصر است

پی نوشت

۱. مقاله نام‌برده را بیابید در کتاب:

Agamben, Giorgio (2009) What Is the Contemporary? in What Is an Apparatus? and Other Essays . trans, David Kishik & Stefan Pedatella . Stanford University Press

۲. برای مطالعه بیشتر در باب اهمیت اندیشه خیام در غرب رجوع کنید به:

امین رضوی، مهدی. (۱۳۸۷). *صهباي خرد؛ شرح آثار و احوال حکيم عمر خیام*. ترجمه مجدالدین کیوانی. تهران: سخن.

۳. علی دشتی در کتاب *دمی با خیام* از جانب استاد سعید نفیسی این‌گونه آورده‌اند: «آنچه تاکنون تحقیق کرده‌ام، خیام ۳۲ بار به زبان انگلیسی ۱۶ بار به زبان فرانسه ۱۱ بار به زبان اردو ۱۲ بار به زبان آلمانی ۸ بار به زبان عربی ۵ بار به زبان ایتالیایی ۴ بار به زبان ترکی و روسی ۲ بار به زبان دانمارکی، سوئدی و ارمنی ترجمه شد و ترجمه فیتز جرالد تا ۱۹۲۵، ۱۳۹ مرتبه به چاپ رسیده است» (دشتی، ۱۳۴۴: ۵).

۴. برای مطالعه بیشتر در باب اشعار منسوب به خیام رجوع کنید به:

- میرافضلی، علی. (۱۴۰۰). *رباعیات خیام و خیامانه‌های پارسی*. تهران: سخن.

- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۷). *رباعیات خیام (طریخانه)*. تهران: هما.

۵. ۱۷۷۰-۱۸۴۳

منابع

امین رضوی، مهدی. (۱۳۸۷). *صهباي خرد؛ شرح آثار و احوال حکيم عمر خیام*. ترجمه مجدالدین کیوانی. تهران: سخن.

- ایشانی، طاهره و رضایی لاکسار، حسین. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی ساخت موضوعی رباعیات اصیل خیام با برخی از رباعیات منسوب به او». *شعرپژوهی*، سال هشتم، (۳): ۳۱-۵۰.
- خیام، عمر بن ابراهیم. (۱۳۸۹). *رباعیات حکیم عمر خیام*. تهران: بهزاد.
- خسروی، علی و ذوالفقاری، محسن. (۱۳۹۵). «سبک‌شناسی رباعیات خاقانی با نگاه به تأثیرپذیری از خیام». *کاوش نامه زبان و ادبیات فارسی*، (۳۳): ۱۶۲-۱۲۷.
- پورنامداریان، محمدتقی. (۱۳۸۳). «خیام از نگاهی دیگر». *مطالعات و تحقیقات ادبی*، (۱ و ۲): ۷-۲۳.
- تسلیمی، علی. (۱۳۹۱). *رباعی‌های خیام و نظریه کمیت زمان*. تهران: آمه.
- دشتی، علی. (۱۳۴۴). *دمی با خیام*. تهران: امیرکبیر.
- شهوولی، عبدالرحیم. (۱۳۵۱). *حکیم عمر خیام و زمانه او*. تهران: گوتنبرگ.
- گدامر، هانس گئورگ. (۱۳۹۵). *ادبیات و فلسفه در گفتگو*. ترجمه زهرا زواریان. تهران: نقش و نگار.
- فروغی، محمدعلی و غنی، قاسم. (۱۳۷۱). *رباعیات خیام*. تهران: اساطیر.
- فرزانه، محسن. (۱۳۵۳). *خیام شناخت*. تهران: خوشه.
- فون هرمان، فردریش ویلهلم. (۱۳۹۹). *سوژه و دازاین مفاهیم اساسی هستی و زمان*. ترجمه فلورا عسکری‌زاده و احسان پویان‌فر. تهران: روزگار نو.
- میرافضلی، علی. (۱۴۰۰). *رباعیات خیام و خیامانه‌های پارسی*. تهران: سخن.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۷). *رباعیات خیام (طریخانه)*. تهران: هما.
- هایدگر، مارتین. (۱۳۸۱). *شعر، زبان و اندیشه رهایی*. ترجمه عباس منوچهری. تهران: مولی.
- Agamben, Giorgio. (2009). *What Is the Contemporary? in What Is an Apparatus? and Other Essays*. trans, David Kishik & Stefan Pedatella. Stanford University Press.
- Beistegui, Miguel de. (1998). *Heidegger & the Political Dystopias*. London and New York by Routledge.
- Duance, Williams. (2018). «language as it gives and not it is». *Language and Being: Heidegger's Linguistics*. London: Bloom bury Academic.
- Gosetti, Ferencei jennefer anna. (2004). *Heidegger, Holderlin, and the Subject of Poetic Language*. Fordham Unirersity Press.
- Gadamer, Hans Georg. (1994). *Literature and Philosophy in Dialogue: Essays in German Literary Theory* SUNY Series in Contemporary Continental Philosophy.
- Heidegger, Martin. (1971a). *On the way to language*, tr . John Stambaugh (New York Harper and Row.
- Heidegger, M. (1971b). *Poetry, Language, Thought*. trans & Introduction by Albert Hofstadter. Harper& Row publication. New York, London.

- Heidegger, Martin. (1993). *Letter on Humanism. in basic writings*, 2nd rev , and expanded edn , David F Krell (ed) 213-66. (New York Harper Collins).
- Heidegger, M. (2000). *Elucidations of Hölderlin's Poetry*, (trans. Keith Hoeller), New York .
- Hölderlin, F. (2004). *Poems of Friedrich Hölderlin*, (trans. James Mitchell), San Francisco.
- Kockelmans, Joseph. (1972). *On Heidegger and Language*. northwestern university press .
- Weineck, Silke-Maria. (2002). *The Abyss Above: Philosophy and Poetic Madness in Plato, Hölderlin and Nietzsche*. State University of New York Press.

روش استناد به این مقاله:

پیروز، غلامرضا و راه‌بار، ندا. (۱۴۰۵). «معاصر‌بودگی در اندیشه خیام و هولدرلین با تأکید بر تلقی هایدگر از ذات زبان شعر». نقد و نظریه ادبی، ۲۲ (۱): ۲۰۹-۲۳۳. DOI:10.22124/naqd.2026.33230.2804

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

